

УДК 373.31

<https://orcid.org/0000-0001-8999-8185>

Лапшина І.М. Особливості організації мовно-літературної освіти на адаптаційно-ігровому етапі навчання учнів других класів / І. М. Лапшина // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. - №3 (326) травень. – Старобільськ: ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2019. – С. 45-54.

У статті розкрито особливості організації мовної і літературної освіти школярів на адаптаційно-ігровому етапі навчання. Розкрито особливості інтегрованого підходу до планування мовно-літературної освіти, схарактеризовано специфічні прийоми задля формування і розвитку комунікативної та літературної компетентностей учнів других класів, подано дидактичні матеріали до уроків російської мови і читання у варіативному підручнику для другого класу. Розкрито потенціал діяльнісного підходу до мовно-літературної освіти учнів з урахуванням провідної мети вивчення мови народу національної меншини – формування мовної особистості.

Ключові слова: організація освітнього процесу, мовно-літературна освіта, адаптаційно-ігровий етап навчання, молодші школярі.

Лапшина И.Н. Особенности организации литературно-языкового образования на адаптационно-игровом этапе обучения учащихся вторых классов

В статье раскрываются особенности организации языкового и литературного образования школьников на адаптационно-игровом этапе обучения. Раскрыты особенности интегрированного подхода к планированию литературно-языкового образования, охарактеризованы специфические приёмы работы для формирования и развития коммуникативной и читательской компетентностей учащихся вторых классов, представлены дидактические материалы к урокам русского языка и чтения в вариативном учебнике для второго класса. Раскрыт потенциал деятельностного подхода к литературно-языковому образованию учащихся с учетом ведущей цели изучения языка народа национального меньшинства.

Ключевые слова: организация образовательного процесса, литературно-языковое образование, адаптационно-игровой этап обучения, младшие школьники.

Lapshyna I. M. Specifics of the organization of language-literary education at the adaptation-game stage of learning pupils of the seconds forms.

The article deals with the peculiarities of the organization of language and literary education of pupils at the adaptation-game stage of training. The

peculiarities of the integrated approach to the planning of language-literary education (introduction of three types of lessons: a lesson of the Russian language and reading with the priority of speech preparation, a lesson of the Russian language and literature with priority of language preparation, a lesson of the Russian language and reading with a priority of literary preparation) are described, specific methods are described. for the formation and development of communicative and literary competences of pupils of other classes, didactic materials are provided to the lessons of Russian language and reading in the variational study books for second class (situational dialogues task to work in pairs, group, imaginary journey algorithms linguistic experiments). The potential of the activity approach to linguistic literary education of pupils is disclosed, taking into account the leading goal of studying the language of the people of the national minority - the formation of the linguistic personality.

Key words: organization of educational process, language-literary education, adaptation-game stage of training, pupils of the seconds forms.

В Україні тривають соціально-економічні реформи, зокрема й реформування системи освіти. Зміни стосуються передусім першого ступеня загальної середньої освіти – початкової школи. З початком 2018-2019 навчального року набрав чинності новий Державний стандарт початкової освіти, впроваджено нові типові освітні програми для 1-2 класів закладів загальної середньої освіти, вимоги яких щодо створення сучасного освітнього середовища мають бути реалізованими через оновлені навчально-методичні комплекси предметів початкової освіти.

Міністерство освіти і науки України розробило Положення про конкурсний відбір проектів підручників для 1-2 класів закладів загальної середньої освіти (наказ МОН України від 26.03.2018 №248), в якому наданий орієнтовний опис параметрів оцінювання електронних версій проектів підручників. Розпочато процедуру підготовки для учнів початкової школи підручників нового покоління.

До вирішення проблеми підручникотворення активно долучаються вітчизняні науковці, як от М. Вашуленко, А. Каніщенко, Я. Кодлюк, О. Овчарук, О. Пошетун, О. Савченко та ін., які зауважують на реалізації компетентнісного підходу в освітньому процесі початкової школи. В Концепції Нової української школи визначено новий зміст освіти, «заснований на формуванні необхідних для успішної самореалізації в суспільстві компетентностей. Спільними для всіх компетентностей є такі вміння: уміння читати і розуміти прочитане; уміння висловлювати думку усно і письмово; критичне і системне мислення; здатність логічно обґрунтовувати позицію; ініціативність; творчість; уміння вирішувати проблеми; уміння конструктивно керувати емоціями; застосовувати емоційний інтелект; здатність до співпраці в команді» (Бібік, 2018, с. 6).

Разом з тим, потребують уточнення методологічні засади створення підручників для вивчення мов корінних народів та

національних меншин України у закладах загальної середньої освіти з навчанням мовами корінних народів, національних меншин, зокрема й підручників з російської мови та читання.

Типова навчальна програма з російської мови та читання для 1-2 класів закладів загальної середньої освіти з навчанням російською мовою націлює педагогів, що метою початкового курсу вивчення російської мови є «розвиток особистості дитини засобами різних видів мовленнєвої діяльності, формування ключових, комунікативної та читацької компетентностей; розвиток здатності спілкуватися рідною мовою для культурного й національного самовияву, послуговуватися нею у міжкультурному діалозі; формування шанобливого ставлення до культурної спадщини; розвиток мовленнєво-творчих здібностей» (Курач & Лапшина, 2018, с. 1).

Таким чином, початковий курс російської мови і читання має допомогти учням і педагогам сформувати і розвинути вміння з п'ятих змістових ліній: «Взаємодіємо усно», «Взаємодіємо письмово», «Читаємо», «Досліджуємо медіа», «Досліджуємо мовні явища», зокрема, слухати і розуміти висловлювання, створювати, аналізувати, оцінювати, інтерпретувати висловлювання в усній і письмовій формах; правильно й усвідомлено читати, розуміти й критично оцінювати інформацію з різних джерел; досліджувати медіа джерела; аналізувати мовні явища й використовувати результати цих спостережень у власному мовленні.

При цьому авторам підручників необхідно передусім врахувати вікові особливості користувачів мови й мовлення – учнів семирічного віку, сприймання яких є вибіркоким і легко фокусується лише на цікавих і зрозумілих явищах, переважає короткотривале запам'ятовування, синтетичні операції є більш доступними, у порівнянні з аналітичними тощо. Саме з цих позицій слід оцінити потенціал адаптаційно-ігрового періоду (циклу) навчання російської мови в 1-2 класах.

Сама назва періоду – адаптаційний – допомагає зрозуміти основне призначення першого і другого років шкільного життя дитини: допомогти легко адаптуватися, природно увійти у новий соціальний статус школяра, набути необхідних уявлень і вмінь для реалізації різних видів діяльності протягом навчального дня / тижня / місяця / семестру / року. В першому класі діти набули елементарних мовленнєвих вмінь слухати й розуміти вчителя й однокласників, брати участь у розмові кількох осіб або формулювати невелике власне висловлювання, плавно складами читати й писати, оцінювати прочитане. Разом з тим, важливими для першокласників є й сформовані загальнонавчальні уміння: організувати себе для діяльності на певному уроці, виконувати пропонувані дидактичні завдання, знаходити й організувати групу однокласників, з якими комфортно обговорювати деякі питання, знаходити разом способи розв'язання тих чи інших вправ і задач тощо (Голюк, 2018, с. 16). Ці вміння становлять підґрунтя розвитку уміння вчитися як ключової компетентності початкової освіти.

Набуті уявлення і вміння учні розширюють й уточнюють в другому класі. Період навчання грамоти вже завершений, розпочинається період засвоєння пропедевтичних мовно-літературних понять, умінь і навичок комунікативної та читацької компетентностей. Базовий навчальний план (додаток 2) закріплює для вивчення мови корінного народу та національних меншин України, а також іноземної мови 210 годин протягом навчального року, які можна розподілити таким чином: 4 години на уроки російської мови і читання, 2 години – на уроки іноземної мови.

Перед авторами підручників постає логічне запитання: яку модель навчального предмета обрати – інтегровану чи предметну. На нашу думку, більш перспективною може бути модель інтегрованого курсу російської мови і читання, адже дослідження мовних явищ природніше організувати на художньому літературному матеріалі, а в ході аналізу літературного твору логічно акцентувати особливості його мовних засобів; в різних видах мовленнєвої діяльності отримаємо можливість закріпити й інтерпретувати отримані знання та вміння. Наприклад: при вивченні розділу «В ріднім краю. Мова й мовлення» абсолютно природно поєднується інформація про функціонування в Україні державної мови – української – та мов різних національних спільнот – російської, угорської, молдовської, польської, кримськотатарської, ромської та інших. Школярам важливо навчитися розмежовувати поняття *мова* і *мовлення*, усвідомлювати аспекти їх специфіки у повсякденному житті: в Україні мешкає багато різних народів, й у кожного є своя рідна мова, що являє собою сукупність слів і правил, за якими ці слова утворюються, змінюються та поєднуються з іншими словами. А спілкування людей з допомогою мови називають спілкуванням. Ми слухаємо один одного, повідомляємо якісь новини, читаємо книги й журнали, пишемо повідомлення. Кожен із учнів щодня користується кількома мовами (українською, російською, англійською чи німецькою), спілкується у різних видах діяльності (слухає, говорить, читає, пише). Узагальненням цієї інформації в художній формі можуть стати рядки вірша А.Костецького «Рідні місця»: «Что такое Родина наша? ...Любовь твоя к папе и маме, и ты сам – не один, а с друзьями». Крім того, доцільно звернути увагу другокласників на ознаки мовлення: Аби твоє мовлення було зрозумілим для слухачів, важливо говорити виразно, уміти голосом передавати почуття, настрій. Така інформація є основою формування умінь виразного читання – у процесі читання за допомогою сили і тембру голосу, пауз потрібно створювати відповідний настрій, який замислював автор твору.

Логічно поєднується знання й вміння другокласників з мовного розділу «Текст» і літературного розділу «Зміни у природі. Осінь настала». Ознайомлюючись з літературними творами, присвяченими змінам у природі, діти спостерігатимуть, яку групу речень можна назвати текстом, які частини в ньому слід виділити, про що вони розповідають

(тема), чи є назва у кожного художнього твору. В ході опанування такого інтегрованого розділу (модулю) школярі навчаться на слух визначати зв'язне повідомлення, поєднувати групу речень за правилами логіки, визначати у висловлюванні головну думку, формулювати її своїми словами, тобто складати план твору. За складеним планом доцільно пропонувати учням ще раз прочитати текст, приготуватись до його переказування або інсценування, до різних видів інтерпретації твору (введення додаткового персонажу, зміна сюжетної лінії, створення власної кінцівки тощо).

Природно поєднуються мовний розділ «Речення» і літературний «Я пізнаю світ»: діти дізнаються про мету різних речень (повідомляти, запитувати, стимулювати до дії), спостерігають за розділовими знаками в їх кінці; навчаються визначати межі речення, правильно оформляти речення на письмі, використовувати у власному мовленні різні види речень, правильно інтонувати повідомлення, запитання, прохання тощо.

Можна наводити приклади інтегрування й інших мовних і літературних розділів (модулів), проте, на нашу думку, автори підручників запропонують власний варіант інтегрованої мовно-літературної освіти з урахуванням тематичного принципу побудови навчальної книги.

Інтегрований підхід доречно застосувати не лише до створення нового змісту освіти, але й до організації процесу освіти: на уроці другокласники, уникаючи втоми, досить швидко й природно змінюватимуть різноманітні види діяльності: *мисленнєвої* (виконання словниково-логічних вправ, мисленнєвих операцій з мовним або літературним матеріалом), *мовленнєвої* (слухання, говоріння, читання, письмо), *навчальної* (участь у дослідженні мовних або літературних понять), *ігрової* (дидактичні, сюжетні, режисерські ігри), *театральної* (читання в особах, інсценування), *образотворчої* (ілюстрування літературних творів, словесне малювання, створення висловлювань за творами образотворчого мистецтва), *пластичної* (виконання хореографічних етюдів за змістом літературних творів) та ін.

При плануванні підручника для адаптаційно-ігрового періоду авторам важливо продумати адекватне співвідношення на уроці індивідуальної, парної, групової та колективної роботи учнів (Колеснік, 2016, с.27). Складні дослідницькі завдання мовного змісту доречно організувати в колективній або груповій роботі, з тим, аби учасники груп могли поділитися з усіма іншими учнями результатами своїх роздумів, пошуків, усі разом визначити оптимальний хід дослідження, узагальнені результати. Наприклад, *прочитайте текст вправи. Дайте свою відповідь на поставлені питання, доберіть приклади для підтвердження власної позиції*. Завдання, пов'язані з конкретною мовною або літературною ситуацією, мовленнєвою задачею, потребують організації роботи в групах або парах. Діти матимуть можливість почути іншу версію вирішення завдання, відредагувати власне висловлювання, аби воно

стало більш зрозумілим партнеру, знайти додаткові аргументи при переконуванні співрозмовника. До прикладу: *Уяви себе в ролі екскурсовода. Куди ти поведеш своїх нових друзів? Про що розповідатимеш?* Або: *Потренуйтеся користуватися словами ввічливості при звертанні один до одного.* Завдання узагальнювального характеру доцільно пропонувати другокласникам в індивідуальному виконанні: *прочитай оповідання голосно й радісно, потім – з подивом й тихо. Який варіант читання обереш, коли розповідатимеш про рідне місто (село) товаришам, які приїхали до тебе на гостини?*

Ще один аспект, який потрібно продумати авторам підручника, стосується системності викладу навчальної інформації, структурування освітніх розділів (модулів). Формування мовних понять можна організувати від більшої мовної одиниці (текст) до меншої (звук / буква), або навпаки: 1) текст – речення – слово – склад – звук / буква; 2) звук / буква – склад – слово – речення – текст. Враховуючи, що в період навчання грамоти першокласники міцно закріпили фонетико-графічні поняття й уміння мовного аналізу, доцільно побудувати зміст освіти у другому класі за другим варіантом. Проте, на нашу думку, виправдано ознайомити другокласників спочатку з поняттям текст і закріплювати складні текстологічні поняття й уміння при вивченні інших мовних розділів, оскільки побудова аргументованої відповіді щодо мовної або літературної задачі обов'язково буде пов'язана з формулюванням зв'язного висловлювання. Крім того, учні різняться за рівнем мовленнєвої підготовки, деякі з них активні у спілкуванні, їм є що сказати іншим, а деякі учні ще скуті у виборі мовних засобів, їм потрібний час, аби дібрати точне слово, сформулювати завершену думку, дібрати приклади або аргументи для доведення правильності своїх міркувань. У останніх буде вдосталь часу для закріплення умінь виокремлювати, перетворювати, оцінювати інформацію, висловлювати і захищати власні погляди, регулювати власний емоційний стан.

Також авторам підручника необхідно продумати оптимальний апарат орієнтування: передмову, що оптимістично налаштовує школярів на навчальну діяльність протягом року; узагальнювальні таблиці змісту (схеми розділів (модулів) на початку або в кінці вивчення матеріалу), умовні позначення для полегшення орієнтування у змісті освітніх завдань. Умовних позначень не може бути багато, оскільки діти не пам'ятатимуть великої кількості схематичних позначок для виконання того чи іншого завдання; але й замало їх не може бути. На нашу думку, слід продумати 5-6 умовних позначок: початок / кінець уроку; питання й завдання для роздумів; завдання для виконання в парах або групах; завдання для театралізації; домашнє завдання. На жаль, інколи автори підручників для початкової школи пропонують дітям до 10 строкатих і різнокольорових умовних позначень, які діти семи років не можуть опанувати.

Доступності і зрозумілості текстів підручників для дітей молодшого шкільного віку сприяє виважене поєднання інформаційного й емоційно-ціннісного компонентів змісту текстів навчальної книги (Комарівська, 2016, с. 30). Проілюструємо цю тезу на прикладі оптимального поєднання навчально-пізнавальної інформації мовного змісту й фольклорного матеріалу. Учням пропонуємо послухати або самостійно прочитати повідомлення про нетотожність понять *мова* й *мовлення*, переказати почуте / прочитане з добром власних прикладів. Коли в мовленні дітей закріпились мовні терміни, запропонуємо прочитати й списати прислів'я та пояснити значення слова *язик* у кожній з них, продумати випадки із свого життя, коли доцільно так сказати: Язык – к знанию ключ. Не спеши языком – торопись делом. Таким чином, ми стимулюємо поєднання у мовленнєвій практиці школярів термінологічної лексики й емоційно забарвленої розмовної лексики. Діти мають навчитися розрізняти ситуації застосування цих різних вербальних засобів.

Авторам важливо продумати й коло художньої літератури для дітей, аби підтримати їхній інтерес до вивчення російської мови і літератури, сформуванню шанобливого ставлення до культурної спадщини, зокрема жанрове розмаїття (малі фольклорні жанри (загадки, лічилки, скоромовки, народні прикмети, прислів'я і приказки), казки, оповідання, вірші, пізнавальні статті), широке тематичне коло (світ дитинства, світ живої природи, світ людських стосунків, людські цінності, світ цікавого і незвичайного), авторський склад (фольклорні твори та твори авторської літератури). Необхідно представити другокласникам твори класичної російськомовної літератури для ознайомлення з традиціями літературного процесу (Л. Толстой, М. Некрасов, К. Ушинський, Ф. Тютчев, К. Чуковський, А. Барто, В. Драгунський та ін.), твори російськомовних або двомовних авторів України (М.Носов, В. Осеева, Т. Волгіна, В.Сухомлинський та ін.), твори сучасних україномовних авторів у перекладі російською мовою (А.Костецький, О. Підсуха, Ю. Ярмиш та ін.). Проблема відбору літературного матеріалу в наш час залишається надзвичайно гострою, особливо, якщо враховувати ще й гендерний підхід в освіті.

Отже, у процесі створення нового покоління підручників для учнів других класів на адаптаційно-ігровому періоді навчання російської мови слід урахувати багато чинників якісної навчальної книги: відповідність змісту типової навчальної програми; характер побудови змісту освіти; системність та послідовність викладу навчальної інформації; наявність зрозумілого апарату орієнтування підручником; відповідність розкриття основних наукових положень віковим особливостям учнів; доступність і зрозумілість текстів підручника, відповідність їх нормам літературної мови.

Список використаної літератури

1. **Голок О. А.**, Гайдукевич А., Пахальчук Н. А., Карук И. В., Колесник К. А. Воспитание у детей чувства собственного достоинства как проекции морально-гуманистических ценностей. *Science Review*. Warsaw: RS Global S. z O.O. 2018. № 1 (8), January. Vol.5. P. 13-17. 2. **Колесник К. А.** Особливості організації групової діяльності учнів у початковій школі. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми*: збірник наукових праць. Випуск 46. Київ-Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2016. С. 26-30. 3. **Комарівська Н. О.** Розвиток творчого потенціалу дітей дошкільного та молодшого шкільного віку засобами фольклору. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми* : збірник наукових праць. Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2016. Вип. 46. С. 30-33. 4. **Мовно-літературна** галузь: Російська мова та читання: типова навчальна програма з російської мови та читання для 1-2 класів закладів загальної середньої освіти з навчанням російською мовою; уклад.: Л. І. Курач, І. М. Лапшина. К., 2018. 26с. Режим доступу: mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli/14tipova-navchalna-programa-z-rosiyskoi-movi-dlya-zzso-z-navchannya. 5. **Нова** українська школа : poradnik dla vchytel'ya /za zag. red. Н. М. Бібік. К.: Літера ЛТД, 2018. 160с.

References

1. **Golyuk, O. A.**, Gaydukevich, A., Pakhal'chuk, N. A., Karuk, I. V., & Kolesnik, K. A. (2018). Vospitanie u detey chuvstva sobstvennogo dostoinstva kak proektsii moral'no-gumanisticheskikh tsennostey [Raising children's self-esteem as a projection of moral and humanistic values]. *Science Review*, 1 (8), 5, 13-17 [in Russian]. 2. **Kolesnik, K. A.** (2016). Osoblyvosti orhanizatsii hrupovoi diialnosti uchniv u pochatkovii shkoli [Features of organization of pupils' group activity in primary school]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy*, 46, 26-30 [in Ukrainian]. 3. **Komarivska, N.** (2016). Rozvytok tvorchoho potentsialu ditei doshkilnoho ta molodshoho shkilnoho viku zasobamy folkloru [Development of creative potential of preschool and primary children by means of folklore]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy*, 46, 30-33 [in Ukrainian]. 4. **Kurach, L. I.**, & Lapshyna, I. M. (2018). *Movno-literaturna haluz: Rosiiska mova ta chytannia: typova navchalna prohrama z rosiiskoi movy ta chytannia dlia 1-2 klasiv zakladiv zahalnoi serednoi osvity z navchanniam rosiiskoiu movoiu* [Language and Literature: Russian Language and Reading: Typical Teaching Program for Russian Language and Reading for 1-2 Grades of General Secondary Education Institutions with Russian Language Teaching]. Access mode: mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-

shkoli/14tipova-navchalna-programa-z-rosiyskoi-movi-dlya-zzso-z-navchannyam. [in Ukrainian]. 5. **Bibik, N. M.** (Ed.). (2018). *Nova ukrainska shkola [New Ukrainian School]*. Kyiv: Litera LTD [in Ukrainian].